

UUSIA VANHOJA SANOJA¹

1. Uralilaisen sanastontutkimuksen nykytila ja artikkelin tavoite

Ehkä eniten siteerattu jubilaari Pekka Sammallahten artikkeli on *Historical phonology of the Uralic languages* (1988), jossa Erkki Itkosen ja Juha Janhusen äännehistoriallisiin tutkimuksiin liittyen rekonstruoidaan kantaauralista nykykieliin tapahtuneita äänne­muutoksia ja samalla esitetään sekä kantaauralin että suomalais-ugrilaisen ja suomalais-permiläisen kantakielen sanaston rekonstruktiot.

Äännehistorian tutkimuksen kannalta Sammallahten artikkeli on osoittautunut uralistiikassa erittäin merkittäväksi ja se on saavuttanut jo klassikon aseman. Sanastohistorian suhteen tilanne on kuitenkin toisenlainen. Sammallahten artikkeli ja sen edeltäjä, Juha Janhusen *Uralilaisen kantakielen sanastosta* (Janhunen 1981) merkitsevät nimittäin pääte­pistettä vuosikymmeniä jatkuneessa kehityksessä, jossa yhä tarkentuvat äännehistorialliset kriteerit ovat vähentäneet säännöllisiksi katsottujen suomalais-ugrilais­ten ja uralilaisten sanarinnastusten määrää.

Jotta historiallinen uralistiikka edistyisi äännehistorian lisäksi myös etymologian ja historiallisen leksikologian alalla, tarvitsee äännehistoriallinen tutkimus rinnalleen uralilaisen sanastokorpuksen uudenlaista selittämistä.

Säännöllisinä pidettyjen rinnastusten äännekriteerien muuttuessa voi kielikunnan sisäinen etymologinen tutkimus periaatteessa edetä kahteen suuntaan. Toisaalta aikaisemmissa tutkimuksissa esiintyviä, mutta tiukempien äännekriteerien valossa virheellisiksi osoittautuneita rinnastuksia on mahdollista selittää uudelleen kielikunnan sisäisiksi lainoiksi. Kun Janhusen ja Sammallahten mukaan kantaauraliin palautuu vain noin 140 sanaa ja suomalais-ugrilaiseen kantakieleenkin vain hieman yli 300, mutta esim. UEW:n mukaan jälkimmäiseen palautuu jopa 700 sanaa, tulee sanastokorpusten suuri kokoero jotenkin selittää.

¹ Tässä esitettyjä sanarinnastuksia on aikaisemmin esitelty Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa (esitelmä *Permiläiskielten läntisistä uralilaisista lainasanoista* 18.2.2005) ja 10. Kansainvälisessä fennougristikonferenssissa Joškar-Olassa (esitelmä *New Finnic-Mari etymological cognates* 18.8.2005). Olen keskustellut niistä Ante Aikion kanssa, joka on esittänyt eräitä tärkeitä huomiota. Tätä käsikirjoitusta ovat kommentoineet myös Jussi Ylikoski ja Petri Kallio sekä *pyhä*-sanan rinnastuksia lisäksi Jorma Koivulehto. Esitän kaikille lämpimät kiitokset tarkennus- ja parannusehdotuksista, joista osa on johtanut muutoksiin.

Näyttääkin ilmeiseltä, että UEW:n sanastokorpus on kyllä enimmäkseen uralilaisten kielten yhteistä sanastoa, mutta suuri osa siitä ei palaudu kantakieliin vaan on lainoja kielikunnan haaroista toisiin. Uralilaisen sanastontutkimuksen ajankohtainen tehtävä olisikin kuvata kielikunnan sisäiset lainakerrostumat käyttäen materiaalina esim. UEW:n äännesuhteiltaan nykykäsityksistä poikkeavaa sanastomateriaalia ja SSA:n ja SKES:n epävarmoina esitettyjä rinnastuksia.

Toisaalta uusia ja tiukempia säännöllisten rinnastusten kriteerejä voidaan käyttää myös aikaisemmista sanastolähteistä puuttuvien sanarinnastusten etsimisessä. Tällöin kyseessä on siis eri kantakielivaiheisiin liittyvän sanastokorpuksen laajentaminen. Koska säännöllisten rinnastusten kriteerit ovat tutkimuksen edetessä osittain muuttuneet, on myös kokonaan uusia rinnastuksia mahdollista esittää. Vaikka tällaisia uusia rinnastuksia ei löydy yhtä paljon kuin niitä esiintyy varhaisemmissa, äännekriteereiltään täsmentymättömissä sanastolähteissä, näyttäisi erityisesti verbien ja erilaisten johdosten aikaisempaa tarkempi tutkimus lisäävän eri kantakielivaiheisiin palautuvan sanaston määrää. Ilmeisesti kaikkien keskeisten kantakielten rekonstruktiotasoja edustavien rinnastusten määrä onkin selvästi suurempi kuin Janhusen ja Sammallahden esittämä minimikorpus, vaikka toisaalta huomattavasti UEW:n korpusta pienempi.

Uralilaisessa sanastontutkimuksessa ollaan siis jälleen vaiheessa, jossa tutkimus voi osoittaa uusia vanhoja sanoja. Ante Aikion tutkimukset ovat osoittaneet, että kielikunnan suomalais-ugrilaisen ja samojedilaisen haaran välisten säännöllisten rinnastusten määrä on vähintään parikymmentä sanaa suurempi kuin Janhusen ja Sammallahden esittämä korpus (Aikio 2002, 2006). Ilmeistä onkin, että varsinaisten uralilaisten rinnastusten lisäksi myös suomalais-ugrilaisella taholla on mahdollista esittää säännöllisiä sanastorinnastuksia, joita ei esiinny aikaisemmassa etymologisessa tutkimuksessa.

Seuraavat Sammallahden (1988) äännekriteerit täyttävät rinnastukset koostuvat itämerensuomen ja saamen sanaston vastineista lähinnä permiläiskielissä ja marissa, muutamassa tapauksessa myös mordvassa. Binäärisen sukupuumallin mukaan ne palautuisivat siis lähinnä suomalais-permiläiseen tai suomalais-volgalaiseen kantakieleen. Tällaisten välikantakielten oletukseen on kuitenkin syytä suhtautua kriittisesti (vrt. Itkonen 1997; Koivulehto 1999; Saarikivi & Grünthal 2005). Kuten Tapani Salminen (2002) on huomauttanut, kaikki sellaiset sanat, joiden voidaan olettaa olleen olemassa kahdessa uralilaisen kieliperheen seitsemästä päähaarasta (itämerensuomalaiset kielet, saamelaiskielet, mordva, mari, permiläiset kielet, ugrilaiset kielet ja samojedikielet), voidaan palauttaa lähes identtiselle rekonstruktiotasolle. Tätä seikkaa ei muuta se, että esim. itämerensuomalaiset ja saamelaiset kielet tai itämerensuomalaiset ja mordvalaiset kielet muistuttavat toisiaan sanastollisesti ja rakenteellisesti huomattavasti enemmän kuin esim. itämerensuomalaiset ja samojedikielet tai itämerensuomalaiset ja permiläiset kielet.

Pikemminkin kuin yhteisiin välikantakieliin, viittaa itämerensuomen ja saamen, samoin kuin esim. itämerensuomen ja mordvalaiskielten suuri yhteissanaston määrä siihen, että nämä konservatiiviset kielimuodot ovat säilyttäneet paljon vanhaa yhteissanastoa, minkä lisäksi ne jakavat yhteisiä lainasanakerrostumia ja (osittain ehkä kontaktiperäisiä) morfosyntaktisia innovaatioita. Myös itämerensuomalaiset ja permiläiset kielet jakavat lainakerrostumia, joskin näiden kielten yhteisten germaanisten ja balttilaisten lainojen voidaan tavallisesti osoittaa levinneen permiin itämerensuomen välityksellä (Saarikivi 2006: 33–38).

Ilmeistä on sekin, että uralilaisen kantakielen hajoamisvaiheessa ovat sen ensimmäisten tytärikielten edeltäjät olleet keskenään murteenomaisissa suhteissa, jotka ovat mahdollistaneet sanaston siirtymisen kielestä toiseen siten, että sanaston äännesuhteet muistuttavat vanhaa sanastoa.² Tällainen kielikunnan sisäinen lainautuminen on luonteva selitys erityisesti permiläisten ja mordvalaisten kielten sanastolle, jolla on hyvin perusteltu germaaninen lainaetymologia (vrt. rinnastukset tämän artikkelin kohdissa 2.1 ja 2.2). Toisaalta se hämärtää jossain määrin kantakielen käsitettä, sillä normaalin komparativistiikan kriteerein säännöllinen rinnastusmahdollisuus on juuri yhteiseen kantakieleen palautuvan sanaston tunnistamisen kannalta keskeistä.

Kysymys on viime kädessä kielimuotojen eriytymisen vauhdista ja eri kielikunnan haaroissa tapahtuneiden äänteenmuutosten kronologiasta, jota uralistiikassa ei tunneta kovinkaan hyvin. Joka tapauksessa etymologisen tutkimuksen velvollisuus on esittää kaikki formaalisti korrekrit rinnastukset. Löydettyessä itäisistä uralilaisista kielistä äännteellisesti säännöllisiä paralleeleja sellaiselle sanastolle, jonka on katsottu kuuluvan johonkin läntiseen lainasanakerrostumaan, on huolellisesti punnittava eri selitysvaihtoehtoja.

2. Rinnastukset

2.1. Suomen *pyhä*, pohjoissaamen *bassi* ja niiden sukulaissanat marissa ja permiläisissä kielissä

Suomen sanalla *pyhä* on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se palautuu kantasuomen asuun **pühä* ja on ollut olemassa myös kantasuomen edeltäjissä, sillä sitä vastaa pohjoissaamen *bassi*, jolla puolestaan on vastineet kaikissa saamelaiskielissä (Lehtiranta 1989: 96–97). Sanan asuksi kantsaames-

² Vastaava tilanne on tavallinen läheisten sukukielten kontakteissa. Esim. Mullonen (tulossa) on osoittanut, että vepsän sanastoa on mukautettu ”etymologisesti” lyydiin. Jopa itämerensuomen ja saamen lainasuhteissa esiintyy eräiden äänneiden ja äänneyhtymien etymologista substituuutiota, vaikkakin siinä määrin epätäydellisenä, että lainattu sanasto voidaan yleensä erottaa yhteiseen kantakieleen palautuvasta (vrt. Aikio, tulossa).

sa voidaan rekonstruoida **pešē* ja perinteisen käsityksen mukaan varhaiskantasuomen asu on ollut lähinnä **püşä*.

Suomen ja saamen sanat esitetään säännöllisenä rinnastuksena kaikissa etymologisissa sanakirjoissa (vrt. SSA II: 448–449; SKES 668–669; NSES 987). SSA:n (ibid.) mukaan tämä sanarinnastus esiintyy jo Lindahlin ja Öhrlingin sanakirjassa (1780). Muita uralilaisia paralleeleja sanalle ei tutkimuskirjallisuudessa ole esitetty.

Perusmerkityksen lisäksi sanalla on atestoitu joukko muita (harvinaisia) merkityksiä sekä itämerensuomessa että saamessa. Näihin kuuluvat mm. 'varattu; jonkun omistuksessa oleva', 'vakituinen', 'hyvä; turvallinen; puhdas', 'joutoaika; sunnuntai tai juhlapäivä', 'pyhimys' (yleisk.), 'paasto(aika)' (lyydi, vepsä), 'paastoruoka' (vatja), 'uhripaikka' (luulajansaame) jne. Värmlannin suomalaismurteissa sana näyttää merkinneen myös 'epäpyhää' (*pyhä henki* 'paholainen', *pyhäinen* 'noiduttu; saastainen'). Sanaan pohjautuvat johdokset merkitsevät puolestaan mm. 'suojella', 'erottaa', 'huolehtia' ym. (ks. esim. SKES ibid.).

Sanan alkuperästä on esitetty kaksi selitystä. Hakulisen (1946: 89–90) esittämän etymologian mukaan kyseessä olisi alkuaan sivumuoto sanasta *piha*. Tämä selitys perustuu jo Setälän esittämään käsitykseen, jonka mukaan sanan alkumerkitys olisi ollut 'erotettu; aidattu'. Eräiden muiden kielten pyhää merkitsevät sanat ovatkin alkuaan tarkoittaneet 'erotettua', mm. latinan *sacer* (< ieur. **sakros* < **sak-* 'erottaa', ks. Walde 1954: 459–460) ja germaanisten kielten **wīχα* (> saks *weißen* 'vihkiä; pyhittää' < ieur. **ueik-* 'leikata', ks. Anttonen 1996: 103 ja siinä mainittu kirjallisuus).

Suomen *pyhä-* ja saamen *bassi-*sanojen selitykseksi Hakulisen etymologia ei kuitenkaan kelpaa, sillä siinä on karkea äänteellinen virhe. Itämerensuomen *piha* palautuu asuun **pičča* tai **piččä*, jota saamessa vastaisi ***bahcci* (< **peccē*). Mikäli suomen *pyhä* itämerensuomalaisine vastineineen siis todella olisi *piha*-sanana sivumuoto, eivät itämerensuomen ja saamen sanat voisi kuulua yhteen. Selityksellä olisi joka tapauksessa myös semanttiset heikkoutensa, sillä itämerensuomen *pühä*-vartalolla ei näyttäisi olevan jälkeäkään 'pihan' merkityksestä (eikä päinvastoin) – 'erotetun' merkitystä tuskin voi tällaisena pitää. Yleensä vanhojen sekundäärimerkitysten säilyminen on tyypillistä tilanteelle, jossa etuvokaalistunut sana on vakiintunut uuteen merkitykseen (vrt. *tuhma* ja *tyhmä*, tämän artikkelin kohta 2.2). Hakulinen onkin poistanut *pyhä*-sanaa koskevan etymologisen selityksensä teoksensa *Suomen kielen rakenne ja kehitys* myöhemmistä painoksista. Tästä huolimatta se edelleen esitetään SSA:ssa vaihtoehdona sanan *pyhä* alkuperän selitykseksi.

Toisen etymologian sanalle *pyhä* on esittänyt Jorma Koivulehto (1973: 13; 1989: 19). Tämän selityksen mukaan kyseessä olisi germaaninen lainasana (< **wīχα* 'pyhä' > saks *weißen* 'pyhittää; vihkiä'). Koivulehdon mukaan tässä sa-

nassa, kuten myös sanoissa *pyyhkiä* ja *pyrkiä* sananalkuinen *w* olisi substituoitu suomalais-ugrilaisella **pü*-yhtymällä. Substituution taustalla olisi mahdollisesti se, että itämerensuomen ja saamen edeltäjissä sananalkuiset **v:n* ja labiaalivokaalin yhtymät olivat jonkin aikaa mahdottomia näiden kadottaessa puolivoikaalisen komponenttinsa. Toisena mahdollisena syynä substituutioon Koivulehto mainitsee pyrkimyksen välttää homonymiaa sanan *viha* kanssa.

Koivulehdon etymologiassa on toinenkin harvinainen substituutio, germ. **χ* > vksm. **š*, joka edellyttää lainautumisajankohtaa germaanisen äänneensiirroksen jälkeen, mutta ennen ims. **š* > *h* -muutosta. Kun muutos **š* > *h* joka tapauksessa on myöhäinen (vrt. Kallio 2007), ei tätä voine pitää mahdottomana. Substituutiolle on ainakin yksi paralleeli (vrt. germ. **baga* > *paha* ~ saan *buošši*), mutta sanassa esiintyvä suhusibilantti näyttäisi viittaavan myöhäisempään lainautumisajankohtaan ja sanan leviämiseen lainana esi-itämerensuomesta saameen.

Koivulehdon selitys on esitetty kysymysmerkillä varustettuna selityksenä SSA:ssa ja todennäköisenä selityksenä NSES:ssä, ja sitä voidaan pitää sanalle *pyhä* esitetyistä etymologioista paremmin perusteltuna.

Pyhä-sanatan taustan selvittelyssä tulisi hyvin perustellusta lainaetymologias-ta huolimatta kiinnittää huomiota myös eräisiin Venäjällä puhuttavien sukukielten sanoihin, joita syystä tai toisesta ei ole mainittu sanan tutkimushistoriassa.

Ersämordvan *pežet'*, joka on *t'*-johdos kannasta **peže-*, merkitsee 'syntiä'. Sanaa on käytetty myös Jumalan avuksi huutamiseen (*pežet' ojmeńezem* 'bei Gott; so wahr mir Gott helfe', MWB 1638). Johtamaton vartalo on säilynyt mokšassa (*peže* 'synti', ks. MRV 473). Samaan kantaan pohjautuu myös ersän verbijohdos *pežed'ems* 'vanhoa vala'.

Mordvalaiskielten sanojen äänneellinen suhde itämerensuomen ja saamen *pyhä* ~ *bassi* -sanueeseen on säännöllinen (itämerensuomen ja mordvalaiskielten äännesuhteista ks. esim. Bartens 1999: 33–67) ja myös niiden merkitykset ovat läheisiä. 'Synti' ja 'valan vannominen' liittyvät toisiinsa juuri pyhyiden käsitteen kautta: 'synti' on pyhää vastaan rikkomista ja 'vala' pyhän lupauksen antamista. Sanan *vala* määreenä käytetään usein suomessa ja muissakin kielissä *pyhä*-sanaa ('kuullos pyhä vala'). Jälkimmäistä merkityksenkehitystä edustaa mm. latinan *sacramentum*, joka on johdos 'pyhää' merkitsevästä sanasta *sacer* ja on alun perin merkinnyt 'veto- t. takuuraha; kunnian t. uskollisuuden vala' (Walde 1954 *ibid.*). Ajatusta, että mordvalaiskielten sana todella olisi historiallisessa yhteydessä *pyhä* ~ *bassi* -sanueen kanssa, tukee myös sanan *pežet'* käyttö Jumalan avuksi huutamiseen liittyvissä formuloissa.

Myös permiläisissä kielissä on sana, joka läheisesti muistuttaa **püšä*-sanuetta. Tämä on komin *pež* 'pakanallinen, epäpyhä, likainen; lika' ja udmurtin *pož* 'likainen; saastainen'. UEW:ssa (727–728) ja KESKJ:ssa (218) nämä sanat on yhdistetty paitsi keskenään myös yllä mainittuihin mordvalaiskielten sanoihin.

UEW esittää myös suomalais-ugrilaisen rekonstruktion **peče* 'unrein; hässlich, garstig'. Ilmeisen virheellisesti molemmat lähteet mainitsevat tässä yhteydessä myös mokšan sanan *pičä* 'synti', joka affrikaatallisuutensa vuoksi ei kuitenkaan voi kuulua em. sanojen yhteyteen (vrt. myös UEW:n affrikaatallinen rekonstruktio, joka perustunee ainoastaan tähän yhteen murremuotoon). Kyseessä lienee äänneläillisen *peže*-sanan ekspressiivinen variantti, (vrt. MWB 1649, jossa mainitaan variantti *piže*).

'Epäpyhän' ja 'pyhän' käsite ovat maailman kielissä usein läheisiä. Esim. latinan *sacer* on paitsi 'pyhä' myös 'maanalaisen jumalan omaksi vihitty; kirottu'. Edellä esitetyt Värmlannin suomen muodot viittaavat siihen, että sana *pyhä* on tunnettu 'epäpyhän' merkityksessä myös suomen kielessä. **pišä*-sanueeseen kuuluvassa saamelaislainaksi selitetystä itämurteisessa voimasanassa *pisa* (ks. esim. SSA II: 375) on niinkään tapahtunut semanttinen kehitys neutraalista 'pyhää' tarkoittavasta saamen termistä suomalaiseksi kirosanaksi (vrt. *mene pisaan, pisasako se on?*; SKES 577). Käytöltään sana *pisa* muistuttaa myös sanaa *hiisi*, joka sekun alkuaan (mm. Agricolalla) on tarkoittanut pyhää paikkaa tai uhripaikkaa mutta muuttunut kristinuskon omaksumisen myötä lieväksi kirosanaksi (vrt. esim. SSA I: 162; sanan varhaisimmasta semantiikasta ks. myös Koski 1967). Vastavaa merkityskehitystä edustaa myös internationalismi *tabu*, jota käytetään 'kielletyn' ja 'epäpyhän' merkityksissä. Etymologisten lähteiden mukaan sanan merkitys polynesianlaisissa lainanantajakielissä on ollut nimenomaan 'pyhä' (Kluge 1989: 718). 'Pyhän' ja 'epäpyhän' merkitysten lähentymistä näyttää tapahtuneen myös suomen kielen affektiivisessä ilmauksessa *jumalauta*, joka alkuperäisestä ja yhä läpinäkyvästä leksikaalisesta merkityksestään huolimatta on kirošana.

Permiläiskielten sanat palautuvat asuun **pišä*, mikä voisi olla myös mordvalais- ja saamelaiskielten sanojen lähtömuoto. Mikäli tämä olisi sanan varhaisin muoto, tulee itämerensuomalaisella taholla olettaa epäsäännöllistä kantasuomalaisesta kehitystä *pi* > *pü*. Tämän kehityksen taustalla saattaisi olla pyrkimys välttää homonymiaa sanan *piha* kanssa. Jopa nyky-suomessa on varsin vähän sanastoa, joka eroaa toisistaan ainoastaan 2. tavun väljän vokaalin kvaliteetin suhteen ja suurin osa niistä on etymologisesti toistensa variantteja (vrt. *kerä* ~ *kerä*, *kiistaa* ~ *kiistää*, *riistaa* ~ *riistää*). Tuntuukin todennäköiseltä, että vielä kantasuomessa 2. tavun väljän vokaalin kvaliteetti ei ole voinut erottaa sanavartaloja, jolloin homonymian välttäminen olisi edellyttänyt 1. tavun vokaalimuutosta. Itämerensuomalaiselle sporadiselle *pi* > *pü* -muutokselle onkin paralleeleja, esim. *pysy*- ← **pise*-. Labiaalustuminen sanassa **pühä* olisi siis tapahtunut sporadisesti sen jälkeen kun affrikaatta *č* oli muuttunut *h*:ksi. Toisaalta affrikaatan *č* kahtalainen kehitys itämerensuomessa (toisaalta *h*, toisaalta *t*) on edelleen pitkälti selittämätön ilmiö (ks. tämän artikkelin kohdat 2.8 ja 2.9).

Mikäli sanan varhaisin muoto todella on **pišä* ja itämerensuomessa on tahtonut sekundääri labialisaatio, olisi sanan germaanista lainaetymologiasta luovuttava, sillä se perustuu oletukseen sananalkuisesta *w > pü* -substituutiosta. Toisaalta kantasuomesta kantapermiin tiedetään lainautuneen melko huomattavastikin germaanista sanastoa (ks. lähemmin Koivulehto 1981; 1983: 124–125; 1989: 177–178; Saarikivi 2006: 33–38) ja myös mordvassa on muutamia germaanisperäisiksi arvioituja sanoja (vrt. Hofstra 1985: 393). Siksi germaaninen alkuperäselitys voitaisiin pelastaa olettamalla sanan levinneen lainana mordvalaiskieliin ja permiin.

Toisaalta permiläiskielten sanojen kuuluminen tähän yhteyteen on joka tapauksessa epävarmaa myös semanttisista syistä. Udmurtin sanalla *pož* ei nimittäin ole lainkaan merkitystä 'epäpyhä'. Mikäli udmurtissa yksinomainen 'likaisen' merkitys olisi permiläisellä taholla vanhin, eivät permiläiskielten sanat ilmeisesti kuuluisikaan *püşä*-vartalon yhteyteen. Komissa sanan päämerkitys on joka tapauksessa selvästi 'epäpyhä; saastainen' (ks. SSKZD 278).

Yllä mainitut sukulaiskielten vastineet viittaavat kaikki siihen, että **püşä*/**pišä*-vartalon alkuperäinen merkitys suomalais-ugrilaisella taholla on joko 'pyhä' tai 'epäpyhä, likainen'. Näin ollen spekulatio, jonka mukaan sanan merkitys myös suomen kielessä olisi alun perin ollut jokin muu, esim. 'rajattu' tai 'erotettu' (vrt. Anttonen 1996: 108) ei näytä löytävän tukea suomalais-ugrilaisen sanarinnastusten tutkimuksesta. Sen sijaan on toki mahdollista, että paikannimistössä *pyhä*-termin käyttö olisi liittynyt rajojen ja ylävesistöjen merkitsemiseen kuten vanhastaan on oletettu (ibid. 111–116; Mullonen 1994). Merkitystä 'raja' ei **pühä*-sanalla kuitenkaan liene itämerensuomessa koskaan ollut, vaan kyseessä on mallinimeäminen, jossa sana esiintyy paikannimistössä tavanomaisesta poikkeavassa nimeämiskonvention edellyttämässä merkityksessä.³

2.2. Suomen *tuhma*, pohjoissaamen *dosmi* ja niiden vastine komissa

Sanalla *tuhma* on liiviä lukuun ottamatta vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sen yleiskielisen merkityksen ohella sanaa on käytetty 'oppimattoman' ja 'taitamattoman' merkityksessä, joissa yleiskielessä esiintyy *tyhmä*. Vaikka jälkimmäiselläkin on laaja levikki (karjala, lyydi, viro), on sitä etymologisessa kirjallisuudessa pidetty sanan *tuhma* etuvokaalisena varianttina (ks. esim. SSA III: 343;

³ Eräissä tähän yhteyteen kuuluvissa paikannimissä heijastunee pikemminkin merkitys 'alku' kuin 'raja', ts. ainakin eräät *pyhäjärvet* ovat pyhiä siksi, että ne ovat vesistön ylimpiä, eivät siksi, että niiden luona kulkisi raja. Toisaalta vedenjakajat ovat tietenkin myös luonnollisia rajoja. *Pyhäkantaisten* paikannimien motivaatioiden tutkiminen olisi kuitenkin erillinen tehtävä, joka ei kuulu tähän yhteyteen.

NSES 1370). Tällainen etu- ja takavokaalisuuden vaihtelu on ekspressiivisanoissa tavallista (*turskua* ~ *tyrskyä*, *tutista* ~ *tytistä*). Sitä tavataan kuitenkin jonkin verran myös neutraaliksi katsottavassa sanastossa, jonka merkitys on affektiivinen (*tormata* ~ *törmätä*, *tupehtua* ~ *typehtyä*, *tupertua* ~ *typertyä* [? > *typerä*]). Koska *tuhma* ~ *tyhmä* merkitykseltään sopii hyvin yhteen muiden tämäntyyppisten sanueiden kanssa, on ajatusta sanojen yhteenkuuluvuudesta syytä pitää todennäköisesti oikeaan osuneena.⁴

Sanan vastineet saamelaiskielissä viittaavat siihen, että takavokaalinen variantti on etuvokaalista vanhempi: saaN *dosmi* 'pahantuulinen; juro' (<ksaa **tosmē* < vksm. **tušma*; – sanan levikki saamelaiskielissä on melko kapea; SSA:n mukaan sanasta on tietoja vain pohjois- ja piitimensaamesta, eikä se esiinny myöskään Lehtirannan [1989] yhteissaamelaisessa sanastossa). Mahdollinen uudempi laina itämerensuomesta on pohjoissaamen *došmi*, ellei kysymyksessä sitten ole affektin aiheuttama epäsäännöllinen äännekehitys, jollaisella toki on paralleelleja (vrt. myös saaN *buošši* edellä kohdassa 2.1). Muita sukukielisiä vastineita ei sanalle ole esitetty.

Karstenin (1915: 149–150) antaman selityksen mukaan kyseessä olisi germaanilaina (< kgerm. **dusma*, josta mm. tanskan *dosmer* ja norjan murteiden *dosme* 'tyhmä; typerä ihminen'). Suomen etymologisissa sanakirjoissa tähän selitykseen on suhtauduttu epäillen (SKES 1376; SSA III: 343; NSES 1370) eikä myöskään Hofstra (1985: 340) pidä sitä varmana.

Sanan alkuperän selvittelyssä tulisi ottaa huomioon myös komin 'laiskaa' merkitsevä *djš*, joka voisi äännteellisesti hyvin palautua asuun **tušma*: *u* ~ *j* on näiden kielten välinen säännöllinen ensi tavun vokaalivastaavuus ja *šm*-yhtymä olisi komissa sananloppuiseen asemaan jäätyään joka tapauksessa menettänyt jälkikomponenttinsa (permiläisten kielten äännekuutosista sekä itämerensuomalaisista ja permiläisten kielten äännevastaavuuksista ks. Bartens 2000: 33–63). Sananalkuisen klusiilin soinnillistuminen on permiläisissä kielissä yleistä, vaikka ei säännönmukaista (vrt. ko *dor*, *din*, *ber* ~ su *terä*, *tyvi*, *perä*). 'Laiskan' kaltaisen affektiivisen käsitteen tapauksessa tämänlaatuinen soinnillistuminen tuntuu hyvin mahdolliselta ja jopa odotuksenmukaiselta.

'Laiskuuden', 'oppimattomuuden' ja 'tyhmyyden' käsitteet ovat sangen läheisiä. Mm. *tuhma*-sanan oletetun germaanisesta originaalista **dusma* jatkajat nykyisissä pohjoisgermaanisissa kielissä merkitsevät nimenomaan laiskaa ihmistä. Tällainen semanttinen yhteys esiintyy myös esim. saksan sanassa *Dussel* 'Dummkopf', joka on variantti sanasta *Dusel* 'nokoset; päiväunet' (Kluge 1989:

⁴ *Ekspressiivisyys*, *affekti* ja *neutraali sana* ovat kaikki termejä, joita käytetään valitettavan kirjavasti, usein äännteelliset ja semanttiset kriteerit sekoittaen. Tässä termiä *ekspressiivisyys* käytetään samoin kuin Jarva (2003), viittaamaan sanoihin, joiden äänneasu on joko onomatopoeettinen tai deskriptiivinen. Jarvan terminologiaan liittyen *neutraali sana* merkitsee tässä sanaa, jonka äänneasu ei ole ekspressiivinen. Sana *affekti* taas viittaa yksinomaan sanan semanttisiin ominaisuuksiin.

162). Vastaavasti suomen *tylsä*-sanan yhteyteen kuuluvat sanat merkitsevät eri itämerensuomalaisissa kielissä sekä 'laiskaa' ja 'saamatonta' (karjala) että 'tyhmää' (suomi, vepsä; ks. esim. SKES 1460; SSA III: 345).

Äänteellinen ja semanttinen parallelismi näyttäisi siis oikeuttavan yhdistämään komin *dijš*-sanana itämerensuomen *tuhma*- ja saamen *dosmi*-sanueeseen. KESKJ:ssa (s. 98) on komin sana yhdistetty ersän sanaan *tužo* 'hidas, verkkainen, veltto, ponneton', mutta tätä rinnastusta ei voi pitää äänteellisesti säännöllisenä, mordvan ensi tavun *u* kun palautuu tavallisesti **o*:hon (vrt. esim. sm *kota* ~ md *kudo*).⁵

Komin *dijš* yhdessä jo aiemmin tunnettujen itämerensuomen ja saamen sanojen kanssa oikeuttaa rekonstruoimaan suomalais-ugrilaiseen kantakieleen sanan **tušma* 'laiska; saamaton; vastusteleva'. Mikäli itämerensuomen *tuhma* todella olisi germaanilaina, kuten Karsten on esittänyt, olisi se siis levinnyt lännestä permiin sangen varhain, koska toisin kuin useimmat muut itämerensuomen ja sen edeltäjien kautta komiin levinneet germaanilainat, on *dijš* osallistunut kaikkiin komin äänteenmuutoksiin.⁶

2.3. Suomen *mykkä* ja sen vastineet saamessa, permiläiskielissä ja marissa

Suomen sanalla *mykkä* 'puhumaton' on samanasuinen vastine karjalassa ja inkeroisessa. Vatjassa sana esiintyy asussa *müttšä* – tämä voi periaatteessa olla kantasuomeen palautuva sana, mutta myös varhainen inkerinsuomalainen laina, mihin viittaa sanan pohjoisiin itämerensuomalaisiin kieliin painottuva levikki. Viron koillismurteiden sanaa *mükk* on pidetty lainana suomen kaakkoismurteista (SSA II: 187; EEW 1636). Sanasta *mykkä* on muodostettu myös yleiset johdokset *mykistää* ja *mykistyä*.

Yleisesti hyväksytyjä etäsukukielisiä vastineita sen paremmin kuin lainatymologiaakaan ei sanalle *mykkä* ole esitetty. SKES tosin mainitsee tässä yhteydessä kysymysmerkin kera eteläsaamen sanan *mákkalit* 'pysähtyä puhuessaan' (nykyteläsaamen kirjakielen *magkalidh* 'bli svarløs, svar skyldig, bli rådløs', ÅDB 183). SSA:sta viittaus tähän sanaan on poistettu.

⁵ Ersän *tužo* voisi periaatteessa olla jossain yhteydessä viron sanoihin *tohm* 'tylsä, voimaton, tunnoton, turta, tyhmä'; *tohmakas* 'tyhmähkö; pöhkö'. Nämä puolestaan voisivat selittyä johdoksiksi samasta vartalosta kuin suomen *tohelo* 'hutilus; saamaton, taitamaton; tunari' (< **toše-* > md *tužo*).

⁶ Anekdoottina mainittakoon, että myös marissa on sana, joka äänteellisesti ja merkityksen puolesta voisi periaatteessa liittyä **tušma*-sanueeseen. Tämä on *tušman* 'vihollinen'. Mikäli kyseessä olisi perintösana, tulisi olettaa denominaalista *n*-johdosta (**tušmana*). Kyseessä on kuitenkin tataarista saatu turkkilaislaina, kuten jo Räsänen (1923: 75) on esittänyt. Johtopäätöstä sanan turkkilaisperäisyydestä vahvistaa sen esiintyminen myös udmurtissa (*tušmon* 'vihollinen').

Sanalla näyttäisi kuitenkin olevan täsmällisiä äänteellisiä ja merkitykseltäänkin läheisiä verbaalisia vastineita saamelaiskielissä ja permiläisissä kielissä, joita ei toistaiseksi ole huomioitu sanan alkuperän selittämisessä.

Pohjoissaamen sanalla *mahkkit* 'tell unintelligibly, indistinctly (on purpose or because one cannot help it); say h'm h'm' (Nielsen 1979: 620) on vastineita useimmissa saamelaiskielissä kildininsaamesta eteläsaameen. Sana palautuu kantasaamen asuun **mekkē-* (Lehtiranta 1989: 72–73) ja se vastaa äänteellisesti täysin itämerensuomen *mykkä*-sanuetta. Tähän sanueeseen kuuluu myös edellä mainittu eteläsaamen *magkalidh*.

Itämerensuomen ja saamen sanojen merkityserot eivät ole ongelma niiden etymologiselle yhdistämiselle. Epäselvästi puhuminen ja 'mykkyys' ovat semanttisesti läheisiä käsitteitä. Esim. suomen *änkyttää* liittyy etymologisesti yhteen 'kankeaa' ja 'jäykkää' merkitsevän adjektiivin *änkeä* sekä *ängetä*-verbin kanssa (SSA III: 498). Änkyttäminen on siis 'kankeasti t. jäykästi puhumista' ja samaan sanueeseen kuuluu myös *änkkä* '(hämmästyksestä) sanaton'. Myöskään se, että saamen sana on verbi, itämerensuomen taas nomini, ei merkittävästi vaikeuta yhdistelmää (vrt. esim. *änkkä* → *änkätä*, *änkyttää*).

Sanalla on vastine myös permiläisissä kielissä. Komin *miktav-nj* 'änkyttää; mumista' on **mik*-vartalosta muodostettu johdos. Vastaava sana esiintyy myös udmurtissa: *mik-mak*, esim. ilmauksessa *mik-mak veraške* 'puhuu epäselvästi t. änkyttäen' (KESKJ 181–182). Sanoissa ilmenevät samat äännesuhteet kuin itämerensuomen ja permiläisten kielten vanhastaan tunnetussa yhteissanastossa (ks. Bartens 1999 *ibid.* – vanhoja klusiiligeminaattoja vastaavat permissä soinnittomat yksittäiskonsonantit, vrt. *sappi* ~ ko *sep* < **säppä*). KESKJ esittää niille kantapermin rekonstruktion **mik-* 'änkyttää', joka vastaa täsmällisesti varhaisempaa **mükkä*-asua.

KESKJ esittää edelleen myös kysymysmerkillä varustetun rinnastuksen suomen verbiin *mykistyä* ja niittymarin sanaan *məgəmaktaš* 'mumista'. Suomen etymologiset sanakirjat tai UEW eivät kuitenkaan kommentoi tätä viittausta mitenkään.

KESKJ:n tässä yhteydessä mainitsema marin sana ei ole äänteellisesti täysin säännöllinen **mükkä*-vartalon vastine, sillä se edellyttää geminaatan asemesta yksittäisklusiilia. Äänteellisesti parempana ja semanttisestikin sopivana vastineena voidaan pitää vuorimarin sanaa *mək*, joka esiintyy ilmauksessa *mək manas oğəl* 'vaieta' (SMJa 4: 124). Redusoitunut vokaali ə näyttäisi olevan säännöllinen *ü*:n vastine vuorimarissa, vrt. esim. su *tüvi* ~ *tən* (niittymari *tüñ*), su *kynsi* ~ *kətš* (niittymari *küč*), su *kylmä* ~ *kəlmə* (niittymari *kilmə*). Myös niittymarissa esiintyy ilmaus *mək-muk*, jota käytetään takeltelusta (SMJa *ibid.*). Tämän yhteys yllä mainittuun udmurtin ilmaukseen *mik-mak* vaikuttaa ilmeiseltä (onko kyseessä laina jompaankumpaan suuntaan?). Epäsäännöllinen redusoitunut vokaali tässä

sanassa saattaisi pohjata sanan kokemiseen onomatopoeettiseksi epäselvää ääntelyä kuvaavaksi sanaksi, jollaiseen redusoitunut äänne – silloin kun sellainen jonkin kielen foneemi-inventaariin kuuluu – tietenkin erinomaisesti sopii.

Ainakaan permiläisten kielten ’änkyttämistä’ ja ’mumisemista’ ilmaisevien sanojen yhdistäminen itämerensuomen ja saamen edellä käsiteltyihin sanoihin ei kohtaa minkäänlaisia äänteellisiä tai semanttisia vaikeuksia, ja myös ainakin vuorimarin sana kuuluu todennäköisesti samaan yhteyteen. Ilmeistä on siis, että suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuu sana **mükkä* ’epäselvästi puhuva t. vaikeneva’. Se, että saamen ja komin verbaaliset vastineet ovat johdoksia, viittaa siihen, että nimenomaan nominaalinen merkitys on ollut alkuperäisin.

Kun epäselvää puhumista monissa kielissä kuvataan *m*-alkuisilla sanoilla (vrt. sm *mumista*, engl *mumble*, saks *mampfen* ym.), kyseessä voinee todellakin alun perin olla tällaiseen konventioon pohjautuva onomatopoeettinen sana. Ilmeisesti **mükkä*-vartalon sisältämä onomatopoeettiseksi koettu *mV̥k*-fonesteemi onkin itämerensuomessa toiminut myös sananmuodostuksen lähtökohtana, sillä sanoilla *mököttää* ja *mäkättää* on molemmilla laaja levikki kantasuomen tytärikielissä (ks. SSA II: 192, 196). Nämä sanat, jotka vaikuttavat onomatopoeettisilta, on todennäköisesti luotu nimenomaan vanhaan **mükkä*-sanueeseen liittyen.

2.4. Suomen *potka*, pohjoissaamen *boaski* ja niiden vastineet marissa ja permiläisissä ja ugrilaisissa kielissä

Suomen *potka* on levikiltään yleisitämerensuomalainen sana. SSA:n (II: 405) mukaan sillä on vastineita karjalassa, lyydissä, vepsässä ja virossa. Siitä on muodostettu myös laajalevikkinen johdos *potkia* (← **potkaiða*), joka niin ikään palautuu kantasuomeen (vrt. SSA II: 405–406).

Vaikka *potka* nykysuomessa on harvinaisempi ja itämerensuomalaiselta levikiltäänkin kapeampi kuin sen pohjalta muodostettu johdos *potkia*, todistaa myös sanan saamelainen vastine saaN *boaski* ’sääri, kantapää’ edellisen varhaisemmasta iästä. Sana esiintyy pohjoissaamen lisäksi kaikissa muissakin saamelaiskielissä ja palautuu kantsaameen (< **p̄ckē*, ks. Lehtiranta 1989: 106–107).

Itämerensuomen ja saamen sanojen yhteinen kantamuoto olisi lähinnä **počka* ’(taka)jalka; jalan takaosa’. Näiden yhteyteen on etymologisissa sanakirjoissa kysymysmerkein varustettuna edelleen rinnastettu mordvalaiskielten ’reittä’ ja ’pakaraa’ merkitsevät sanat (mdE *pukšo* M *pukša*, vrt. esim. UEW 389), joita ei affrikaatattomuutensa vuoksi kuitenkaan voi pitää itämerensuomen ja saamen sanojen säännöllisinä vastineina. Ne muistuttavat enemmän suomen *pohje*-sanuetta (← **pohkeda* ← **pošketa*), mutta tässäkin tapauksessa tulisi mordvalaisella taholla olettaa sporadista keskikonsonantiston metateesiä

(-kš- > -šk-). Mordvan sanojen suhde itämerensuomen *pohje-* ja *potka-* sanueisiin sekä näiden sanueiden keskinäinen suhde vaatiikin lisätutkimuksia.

Sen sijaan marissa näyttää olevan sana, joka soveltuisi suomen *potka-* ja pohjoissaamen *boaski-*sanojen säännölliseksi vastineeksi. Se on niittymarin *poč* 'häntä', jota vastaa vuorimarin *pač*. Tämä palautuu äännelaillisesti asuun **počka* (-čkV-sekvenssin suhteen vrt. esim. **pučki* > ma *puč* [~ su *putki*]). Myös semanttisesti 'hännän' ja 'takajalan' merkitykset ovat läheisiä. Esim. suomalais-permiläisen **pola-*vartalon jatkajissa on havaittavissa samantyyppistä merkitysvaihtelua: mdE *pulo* M *pula* 'häntä', mari *puləš* 'olkapää; olkanivel' (UEW:n [734] mukaan sanan **pola* merkitys on ollut 'irgendein hinterer Körpertheil (Rücken, Schulter, Genick, Hinterteil, Schwanz)').

Rinnastusta vastaan voidaan kuitenkin huomauttaa, että vaikka äännesuhde su *potka* ~ ma *poč* on säännöllinen, on jälkimmäinen UEW:ssa yhdistetty permiläisten ja ugrilaisten kielten häntää merkitseviin sanoihin. Näihin kuuluvat komin *bež* 'häntä', udmurtin *biž* id., hantin (V) *poč* 'takamus; niska', (Kaz.) *pät-laŋ* 'takaraivo' ja mansin P *ponš* yhdyssanassa *ponš-pun* 'pyrstösulka' ym. Kaikki edellä mainitut voidaan palauttaa asuun **ponči* (UEW 353: **pančэ ~ pačэ, *pončэ ~ počэ*).

Myös suomen *potka* ja pohjoissaamen *boaski* voisivat kuitenkin hyvin palautua UEW:n esittämään rekonstruktioon **ponči*, mikäli oletetaan, että kyseessä ovat konsonanttivartaloiset johdokset (**ponč(i)-ka*). Vastaavaa johdostyyppiä edustaa esim. suomen *poika* (< **poji*). Itämerensuomen ja saamen sanan liittyminen vanhan häntää merkitsevän **ponči-*sanueen yhteyteen johdoksina auttaisi niin ikään selittämään merkityksenmuutosta 'häntä' → 'takajalka'. Toisaalta nämä merkitykset ovat joka tapauksessa hyvin läheisiä – esim. hantissa myös johtamattomalla **ponči-*vartalolla on merkitys 'takamus'.

Edellä esitetyn perusteella voidaan siis itämerensuomen ja saamen **počka* 'takajalka' -sanuetta pitää vanhana johdoksena uralilaisesta sanueesta **ponči* 'häntä; takaosa'.⁷

⁷ *Potka-*sanatan taustan selvittelyä vaikeuttaa se, että uralilaisissa kielissä on toinenkin sanue, joka läheisesti muistuttaa **ponči-*sanuetta. Tämä on **ponti*, josta suomen *ponsi* 'varren pää; varren paksunnos' (johd. *ponnistaa, ponteva*), mordvan *ponda*, marin *pondo* 'sauva; keppi', udmurtin *puđ* 'kasvin varsi; kädensija' sekä mahdollisesti komin *pod* yhdyssanassa *kapustapod* 'kaalinvarsi' (SSA II: 394; UEW 734–735). Vaikka tällä sanalla itämerensuomessa on läheisesti 'häntään' liittyviä merkityksiä ('varren pää'), näyttäisi sanueen alkuperäinen merkitys kuitenkin olevan 'varsi; runko', sillä nämä ovat muissa sukukielissä yksinomaisia. Tällaisesta merkityksestä käsin olisi myös ymmärrettävissä ims. kielissä kehittynyt sekundääri merkitys 'tarmo, puhti'.

2.5. Suomen *jämä*-, saamen *jápmi*t ja niiden vastine komissa

Itämerensuomessa on laaja *jämä*-kantainen sanue, joka esiintyy jäykkyyteen ja kankeuteen liittyvissä merkityksissä. Tähän yhteyteen kuuluvia sanoja ovat mm. *jämähtää* 'pysähtyä äkillisesti', *jämeä*, *jämerä* ja *jämäkkä* 'kankea; luja', 'paksu'. Sanue on yleisitämerensuomalainen (ks. esim. SSA I: 257; SKES 130; EEW 595). Virossa **jämä*-vartaloon pohjautuva johdos *jäme* on kehittänyt laajan kirjjon merkityksiä, jotka ulottuvat 'paksusta' 'törkeään' ja 'erinomaiseen', joka nykypuhemielessä on sanan perusmerkitys.⁸

Itämerensuomen sanoja vastaa äännteellisesti pohjoissaamen *jápmi*t 'kuolla', joka on yleissaamelainen, jo kantasaameen palautuva sana (< ksaa **jāmē*-, ks. Lehtiranta 1989: 34–35; itämerensuomen ja saamen sanojen rinnastuksen on esittänyt Koponen 2002). 'Kuolemista' kuvataan monissa kielissä eufemismein, jollaiseksi 'äkillistä pysähtymistä' kuvaava sana tietenkin hyvin sopii. Suomessa semanttisesti läheisiä *kuolla*-verbin asemesta käytettäviä eufemismeja ovat esim. *vaipua* ('*vaipui kuolon uneen*') ja *kaatua* 'kuolla taistelussa'. Uralilainen kuolemista merkitsevä **kaxli*-sanue (> su *kuole*-) on saamessa kadonnut.

Itämerensuomen ja saamen sanoilla näyttäisi olevan vastine myös komissa. Komin *jam-nj* merkitsee 'pudota', 'vähetä' ja 'laskeutua (esim. veden pinta)'. Vaikka *ä:n* vastinekirjo komissa on melko laaja, voi tätä sanaa pitää itämerensuomen ja saamen sanojen säännöllisenä vastineena modernienkin äännehistoriallisten esitysten valossa (vrt. esim. säännöllisinä pidetyt sm *äly* ~ ko *al* id., sm *äijä* ~ ko *aj* id.; ks. esim. Bartens 2000: 61).

Komin *jamni* rinnastetaan saamen *jápmi*t-sanueeseen KESKJ:ssa (337), mutta tämä rinnastus on hylätty UEW:ssa ('*aus semantischen Gründen nicht akzeptabel*', 89). UEW:n viittaus rinnastuksen semanttisiin ongelmiin vaikuttaa perusteettomalta, kun saamelaiskielten **jāmē*-sanueen asemesta otetaan vertailukohteeksi itämerensuomen polyseeminen *jämä*-sanue. Myös esim. saksan *fallen* merkitsee sekä 'kuolemista sodassa' (*als Held in der Schlacht fallen* 'kuolla sankarina taistelussa') että veden laskemista (esim. *Das Wasser ist gefallen* 'vedenpinta on laskenut').

KESKJ:ssa (337) komin *jamni*-verbiä on verrattu marin ja mordvalaiskielten 'katoamista' merkitseviin sanoihin: niittymari *joma-m* 'kadota', vuorimari *jama-m*, mdE *joma-ms* M *juma-ms* 'kadota, hävitä; menehtyä'. Näistä mordvalaiskielten sanat kuulunevat kuitenkin pikemminkin itämerensuomalaisien kielten sanan *jumi*- 'juuttua paikalleen' yhteyteen (syystä tai toisesta etymologiset

⁸ Ainoastaan suomen murteisiin ja karjalaan rajoittuvat *jämä*-sanuetta muistuttavat *jähme*-kantaiset sanat (*jähmeä*, *jähmettyä* jne.). Näissä näyttäisi kuitenkin olevan kysymys toisesta, alun perin kylmetymistä kuvaavasta sanapesyestä, jotka alkuaan lienevät *jää*-sanueeseen (< **jäni*) kuuluvia johdoksia.

standardilähteet eivät tunne tätä rinnastusta). Marin sana voisi merkityksensä puolesta kuulua niin **jumi-* kuin **jämä-*sanueisiin, mutta äänneellisesti se palautuisi vain asuun **jama* tai **joma*. Sen suhde muihin tässä käsiteltyihin sanoihin vaatiikin lisäselvityksiä.

2.6. Itämerensuomen **mürä*-vartalon vastineet permiläiskielissä

Suomen sanan *myrtyä* 'hapata; tulla oudonmakuiseksi' yhteyteen liittyy laaja kirjo johdoksia, mm. *myreä* 'hapan; synkkä; pahantuulinen', *myrkky* 'toksinen aine', *myrkkä* (Ganander) 'katkera, paha haju'. Sanue on yleisitämerensuomalainen (< **mürä*) ja siihen kuuluvat sanat omaavat laajan merkityskirjon (mm. 'oudonmakuinen', 'pahantuulinen', 'karkea', 'äreä' jne.; ks. SSA II: 189; SKES 356).⁹

Sanalla näyttää olevan etymologisessa tutkimuksessa aikaisemmin mainitsematon vastine komissa: *mjrd* 'tiheä; voimakas; kyllästetty'. Tämä esiintyy mm. sanaliitoissa *mjrd gerd* 'tummanpunainen' ja johdoksessa *mjrdmjni* 'tulla voimakkaaksi t. tiiviiksi; mädäntyä t. hautua'. Sanan loppu-*d* on johdinainesta. Sen yhteyteen on KESKJ:ssa (183) liitetty myös udmurtin *mjr-mjr* 'voimakkaasti; kestävästi'. Näiden pohjalta Lytkin esittää kantapermin rekonstruktion **mür* (ibid.). Ilmeistä on, että samaan yhteyteen kuuluvat johdoksina myös komin *mjrden* ja udmurtin *mjrdem* 'väkisin' ja *mjrkni* 'tehdä voimakkaasti t. väkisin; rehkii'. Tässä yhteydessä KESKJ:ssa mainitut mordvalaiskielten ja marin vastineet eivät nykyisen äännehistoriallisen tiedon valossa vaikuta uskottavilta.

Itämerensuomen ja permiläiskielten perusteella on mahdollista rekonstruoida suomalais-ugrilainen sana **mürä* 'voimakas (väristä t. ruoasta)'. Merkityksen kannalta on kiinnostavaa, että kyseessä on merkitykseltään lähinnä adjektiivinen sana, joita ei palaudu varhaisimpiin kantakielivaiheisiin kovinkaan monia.

2.7. Suomen *kuru* ja sen vastineet marissa ja permiläiskielissä

Suomen *kuru* 'syväne, jyrkkä rotko t. uoma' on etymologisissa sanakirjoissa (SSA I: 452; SKES 247) rinnastettu viron sanaan *kuru* 'nurkka, soppi, käytävä (riihessä); kapea aitojen välinen kuja'. Varhaisena itämerensuomalaisena lainana on pidetty saamen *gurra*-sanuetta, jolla on vastineet kaikissa saamelaiskielissä (< ksa **kure*, Lehtiranta 1989: 58–59).

⁹ Itämerensuomessa esiintyy toinenkin sanue, joka läheisesti muistuttaa *müra*-sanuetta, viron *mõru* 'hapan, voimakkaan makuinen'. Holstin (2001: 96) selityksen mukaan *mõru* voi äänneallisesti palautua kuitenkin vain asuihin **meru* tai **moru*. Jos viron *mõru* siis kuuluu tähän yhteyteen, on sen *õ* epäsäännöllinen ja analoginen (olisiko 2. tavun *-u* ensin delabiaalistanut 1. tavun vokaalin [**müru* > **meru* > **mõru*] vai onko sana kokonaan muuta alkuperää?).

Sanan *kuru* alkuperästä on esitetty erilaisia arveluja. Sen etymologian selvittäessä ongelman muodostaa toisen tavun *-u*, joka viittaa laina- tai johdos-alkuperään.

Ilmiselvää kantasanaa tällaiselle johdokselle ei ole, vaikkakin sanaa on verrattu suomessa ja karjalassa tavattavan sanueeseen *kuri* 'järjestys; komento' (esim. SSA I: 447). Semanttisista eroista johtuen tällainen johtosuhde tuntuu kuitenkin sangen epäuskottavalta.

Virossa esiintyy *kuristik* 'rotko', jota etymologisissa sanakirjoissa syystä tai toisesta ei ole rinnastettu *kuru*-sanaan, mutta joka ilmiselvästi kuuluu sen yhteyteen ja viittaa vanhaan *i*-vartaloon. Todennäköisesti samaan yhteyteen kuuluu myös suomen *kurimus* (var. *kurimo*) 'veden- tai virranpyörre; juopa'. Inkeröisessä *kurimus* merkitsee 'syvää hautaa' (SSA I: 447–448).

Sanan *kuru* alkuperän selvittäessä on viitattu myös skandinaaviselle taholle. Jo Ralf Saxénin (1905) mukaan sana saattaisi liittyä ruotsin sanaan *skuru* 'lovi, uurre, kolo, rako' ja etymologiset sanakirjat listaavat tämän edelleen mahdollisena selityksenä. SSA:n mukaan sanassa voi olla "vaikutusta" myös muinaisruotsin sanasta *skora* 'rotko'.¹⁰

Toisaalta sanalle on esitetty rinnastuksia myös etäsukukielistä. Sekä SKES että SSA mainitsevat ugrilaisten kielten vastineet ostjI *kor* 'onsi; puron kouru t. uoma', P *χqr* 'aukko metsässä t. heinässä', unk *horhó, horog* (eri johdostyyppejä) 'syvä vuoritie; sola; veden uurtama jyrkkä tie'. Ugrilaiskielten vastineisiin viitaten on myös Pekka Sammallahti rekonstruoanut suomalais-ugrilaisen sanan **kuri* 'cleft' (Sammallahti 1988: 544). SKES mainitsee tässä yhteydessä myös komin sanan *guran* 'kuoppa, syvennys; veden tekemä uurros'. SSA:sta tämä rinnastus on aiheellisesti jätetty pois, sillä se ei vastaa niitä säännöllisen rinnastuksen kriteerejä, joita kriittisimmät lähteet noudattavat (ennen kaikkea su *u ~ ko u* pro *u ~ j* – myös komin soinnillinen *g* on epäsäännöllinen). Kyseessä voisi periaatteessa hyvin olla kantasuomalaiseen lainaan perustuva johdos, mutta asia vaatisi lisäselvityksiä.

Myös saamelaiskielissä on sana, joka äänneasultaan ja merkitykseltään muistuttaa *kuru*-sanuetta, mutta ei täysin vastaa sitä. Tämä on pohjoissaamen *gorsa* 'pienehkö rotko' (< **kursi* tai **kurši* – sanasta on lukuisia variantteja). Ilmeisesti saamelaislainoja ovat suomen ja karjalan murteiden *kurso* ja *kurso* (SSA I: 451). Tätä sanaa ei huomattavasta äänteellisestä ja semanttisesta läheisyydestä huolimatta ole etymologisissa standardilähteissä mainittu suomen *kuru*-sanan yhteydessä, eikä se sitä äännelaillisesti täysin vastaakaan. Sen sijaan tässäkin voi olla kysessä jokin hämärtynyt johdos.

¹⁰ SSA:ssa viitataan monissa sana-artikkeleissa yleiseen "vaikutukseen". Näin epätäsmällistä ilmausta ei voine pitää etymologiseen tutkimukseen kuuluvana terminä, ja etymologisten sanakirjojen lukija esittääkin kainon toivomuksen, että tulevien sanakirjojen laatijat ilmaisivat itseään ymmärrettävämmiin.

On yllättävää, että sanan *kuru* alkuperän selvittelyssä ei ole ilmeisesti missään yhteydessä mainittu komin sanaa *kjr* (: *kjrj-*) ’jyrkänne; jyrkkä ranta; vuori’, jonka äännesuhde itämerensuomen *kuru*-sanueeseen on täysin säännöllinen. Myös merkitykseltään komin sana on hyvin läheinen: *kuru* on jyrkkärantainen joenuoma. Vastaavia merkityssuhteita tunnetaan muistakin kielistä. Tällainen vallitsee esim. venäjän sanojen *цель* ’aukko; reikä’ ja pohjoismurteisen sanan *целья* ’korkea ranta’ välillä (jälkimmäisen sanan kehitykseen on saattanut vaikuttaa myös ims. **selkä*-sanueen semantiikka ja äänneasu, ks. tarkemmin Saarikivi 2004: 197).

Komin *kjr* on etymologisissa standardilähteissä puolestaan yhdistetty niitymarín sanaan *kurək* ’mäki’ (vuorimari *kərək*, ks. KESKJ 153; UEW 672 – marin sana on nominaalinen *k*-johdos, jotka ovat hyvin tavallisia; ks. Luutonen et al. 2002: 94–121). Äänteellisesti marin sana sopii tähän yhteyteen, eikä myöskään semanttinen puoli tuota ylipääsemättömiä vaikeuksia. Esim. venäjän *берег* ’ranta’ ja saksan *Berg* ’vuori’ palautuvat ilmeisesti samaan kantaindoeuroopan sanaan (< PIE **b^herg^h*, ks. esim. REW I: 76).

Komin ja marin sanojen lisäksi UEW:ssa rinnastetaan tähän yhteyteen myös suomen *korko* ~ *korkea* ja mokšan *kurka* ’syvä’. Nämä rinnastukset eivät kuitenkaan ole äänteellisesti hyväksyttäviä: itämerensuomen *u* edellyttäisi mordvassa *o*:ta ja *-rk*-yhtymä puolestaan olisi marissa äännelaillisesti edustunut *-rg*-yhtymänä (vrt. esim. su *purka-* ~ ma *purge-m*).

Marin ja komin sanat on hiljan halunnut selittää arjalaislainaksi Katz (2003: 95, vrt. sanskriitti *giri-*, avesta *gairi* ’vuori’). Tätä selitystä ovat varovaisesti asettuneet tukemaan myös Ante Aikio ja Petri Kallio (2005: 219) Katzin arjalaislainamonografiaa koskevassa kriittisessä resensiossaan. Suomalais-ugrialaisten kielten välisen rinnastuksen kannalta kysymyksellä sanan mahdollisesta lainaetymologiasta ei kuitenkaan ole sen suurempaa merkitystä. Tämän esityksen kannalta on oleellista, että Sammallahten esittämää sanarekonstruktion **kuri* ’cleft’ vastinesarjaa voidaan täydentää komin ja marin vastineilla.

2.8. Suomen *tunkea*, pohjoissaamen *coggat* ja niiden vastineet permiläiskielissä ja marissa

Pekka Sammallahti on esittänyt sanarinnastuksen sm *tunkea* ~ saa *coggat* id. (Sammallahti 1999: 76). Rinnastus perustuu oletukseen, että varhaiskantasuomen sananalkuinen *č* olisi kehittynyt itämerensuomessa *t*:ksi eikä *h*:ksi kuten varhemmin on ajateltu. Tätä ajatusta näyttäisikin tukevan se, että ainakin eräät tapaukset, joissa mordvan perusteella on tulkittu tapahtuneen *č* > *h* -muutos, näyttäisivät heijastavan pikemminkin sekundääriä *š* > *č* -muutosta mordvalaiskielissä (tyypillisesti mokšassa on *š* ja ersässä sekundääri *č*, vrt. M *šapama*

E *čapamo* 'hapan', M *šuro* E *čuro* 'harva', M *šama* E *čama* 'kasvot' jne.; vrt. Bartens 1999: 43). Huomattakoon kuitenkin, että Petri Kallio (2007) esittää toisaalla tässä samassa teoksessa käsityksensä, että *č* > *t* -muutos koskisi ainoastaan sekundääriä *č*:ta, joka olisi syntynyt deskriptiivisanoihin vanhan *č*-äänteen muututtua äännelaillisesti *h*:ksi.

Joka tapauksessa johtopäätöstä, että itämerensuomen *tunke-* on nimenomaan vanha *č*-sana, tukee eteläviron *tsunǵma* 'tonkia', *tsungahtama* 'tonkaista' (VES 471). Kallion (ibid.) mukaan vanha *č* on nimittäin äännelaillisesti säilynyt etelävirossa. Samaa ajatusta tukevat myös seuraavat etäsukukielten sanat.

Komin *čigem* 'ahdas; kapea' voisi muodollisesti erinomaisesti olla *m*-johdos vartalosta *čig-*, jolloin se vastaisi täsmällisesti *tunkea* ~ *coggat* -sanuetta (< **čunke-* > **čunķema* 'tunkema' > ko *čigem* 'ahdas'). Komin etymologisessa sanakirjassa esitetyt rinnastukset (~ sm *hankala* ma *čanga* 'saita, itara; kitsas' unk *szük* 'tiheä'; KESKJ 291) eivät tule nykyuralistiikan äännekriteerien valossa kysymykseen. Kun komin sanan fonotaktisista syistä joka tapauksessa täytyy olettaa olevan johdos, näyttäisi rinnastus itämerensuomen ja saamen sanoihin olevan oikeutettu.

Myös marissa on *č*-alkuinen sana, joka voisi kuulua tähän yhteyteen. Niittymarin *čəŋ-cəŋ* merkitsee 'tiivisti; tarkasti; täsmälleen' (Moisio 1992: 364). Ilmeisesti tähän yhteyteen kuuluva johdos on myös *čəŋər* 'säppi; linkku' (vuorimari *čüŋgür*; – nominaaliset *r*-johdokset ovat marissa hyvin tavallisia, vrt. Luutonen et al. 212–229), josta edelleen on johdettu *čəŋərlem* ja *čəŋərtem* (vuorimari *cüŋgürtem*) 'sulkea' (SMJa 8: 494). Näissä sanoissa tosin esiintyy marin redusoitunut vokaali, jonka syntyhistoria on selitysyrityksistä huolimatta edelleen jossakin määrin epäselvä. Kuitenkin perinteisestikin on 1. tavun vokaalivastaavuus ims. *u* ~ niittymarin *ə* hyväksytty säännölliseksi eräissä rinnastuksissa (vrt. esim. *pusertaa* ~ *pəzertem*, SSA II: 439).

Itämerensuomen ja saamelaiskielten sanan yhdistäminen edellä käsitelyihin komin ja marin sanoihin ei tuota semanttisia ongelmia. 'Tiiviiden', 'ahtauden' ja 'tunkemisen' käsitteet ovat keskenään luonnollisessa yhteydessä ja esimerkkejä vastaavista semanttisista kehityksistä on hyvin paljon (*tunkea* → *tungos*, saks *dringen* 'tunkea' → *Drang* 'ahtaus' jne.).

Tähän yhteyteen kuuluvien sanojen suomalais-ugrilaisen taustan selvityksessä on kuitenkin otettava huomioon, että itämerensuomen *tunke-*vartalolla on myös moitteeton *t*-alkuinen vastine mordvassa (*tongoms*) ja mahdollinen sekundäärästi soinnillistunut *t*:hen palautuva vastine unkarissa (*dug*, ks. esim. UEW 537, SSA III: 326). Nämä edellyttävät lähtöasua **tunķe-*. Tässä esitetyt rinnastukset puolestaan oikeuttavat rekonstruoimaan suomalais-ugrilaiseen kantakieleen sanan **čunķe-* 'tunkea'. Epäselväksi jääkin, onko kyseessä kaksi alkuaan erillistä sanuetta vai kietoutuvatko niiden tarinat jollain tavoin yhteen (esim. kielikunnan sisäisen lainautumisen kautta).

2.9. Itämerensuomen *tukka*-sanue ja sen vastineet marissa, permiläiskielissä ja unkarissa

Etymologiset sanakirjat eivät anna suomen sanalle *tukka* minkäänlaista etymologiaa lähisukukielten välisiä rinnastuksia lukuun ottamatta. Kyseessä on yleisitämerensuomalainen sana, joka liiviä lukuun ottamatta esiintyy kaikissa kantasuomen tytärikielissä. Sanan merkitys on kaikkialla 'hiukset' ja sitä on useimmissa kielissä käytetty nimenomaan hiusten kokonaisuudesta, ei yksittäisistä hiuksista. Poikkeuksia ovat vepsä ja lyydi, joissa *tuk* on yksittäinen hius ja käsite 'tukka' ilmaistaan monikkomuodolla *tukad*. Samaan yhteyteen kuuluvat myös itäsaamelaiset sanat saaKo *to'kkě* ja Kld *tokk*, joita suomen etymologiset sanakirjat pitävät – ilmeisesti levikin perusteella – itämerensuomalaisina lainoina (SSA III: 323; SKES 1386; NSES 1346).

Syystä tai toisesta suomen etymologiset sanakirjat eivät pidä yleisitämerensuomalaisesta sanasta *tukko* 'pieni erä, kimppu' sanan *tukka* johdoksena. Formaalisti se kuitenkin vaikuttaa sellaiselta, ja myös sanojen merkitykset ovat yhdistettävissä toisiinsa. *Tukko* kuten *tukka* on kokonaisuus ohuita ja hauraita asioita. Sanaa *tukko* on yleisesti käytetty kasasta tai nipusta heiniä tai olkia. Tällainen kimppu muistuttaa jo ulkoisesti tukkaa, so. hiuspehkoa tai -kimppua. Muita kansankielessä esiintyviä *tukko*-päätteisiä yhdyssanoja ovat mm. *hiustukko*, *höyhentukko*, *karvatukko*, *pellavatukko*, *paperitukko* ja *setelitukko* (ks. esim. SKES 1387). Rinnakkainen johdos samasta sanavartalosta on myös *tukku*, jolle on kehittynyt joukko abstrakteja sekundäärimerkityksiä, mm. 'tukkukauppa- t. liike'.

Hiuspehkon ja karvoituksen sekä 'kimpun' merkitykset liittyvät toisiinsa myös eräissä muissa kielissä. Vastaavaa merkityksenkehitystä edustaa mm. saksan *Büschel* 'tukko' on johdos sanasta *Busch* 'pensas', jonka vastine *bush* puolestaan esiintyy englannissa mm. häpykarvoituksen kansanomaisena nimityksenä. Samoin englannissa 'tukkoa' merkitsevää *bunch* esiintyy myös sanaliitossa *bunch of hair* 'hiustupsu' (kirj. 'tukko tukkaa').

Sanueeseen kuuluu erittäin runsaasti johdoksia. Yleisitämerensuomalainen *tukkia* 'sulkea; panna umpeen; tilkitä; peittää' liittyy sanueeseen 'kokoamisen' ja 'kasaamisen' käsitteiden kautta. Tästä on edelleen johdettu *tukahtua*, *tukehtua*, *tukala* ym. (vrt. esim. SSA III: 322–323).

Hieman vastaavaa vaikkakin suppeampaa merkityksenlaajenemiskehitystä on havaittavissa myös perusmerkitykseltään läheisessä *kimppu*-sanueessa, joka postpositiona esiintyy esim. ilmauksissa *käydä jonkun kimppuun* (vrt. merkitykseltään lähes identtinen ilmaus *käydä jonkun päälle*). Virossa sanasta *kimp* on muodostettu myös johdos *kimbatus* 'hankala tilanne; hätä' (vrt. su *tukko* ~ *tukala*).

Mikäli oletetaan, että sananalkuinen *t* tässäkin sanassa palautuu vanhaan takaiseen affrikaataan *č, voidaan sanalle esittää etäsukukielisiä vastineita,

jotka sopivat hyvin itämerensuomessa tavattaviin merkityksiin. Johtopäätöstä, että *tukka* on nimenomaan vanha affrikaattasana, tukee myös eteläviron *tsuka* 'einstecken; stossen [’tukkia’], UEW 62’.

Marin *čuka* merkitsee ’tukkoa’ ja sitä voidaan käyttää esim. heinätukosta, villatukosta tai ruohoa kasvavasta saaresta. Marissa esiintyy toinenkin, sanakirjoissa tästä sanueesta erotettu homonyyminen sanue, joka merkitsee ’pehmeä; lumen peittämä; raskas ja vaikeakulkuinen’. Sanaa voidaan käyttää myös adverbina, jolloin sen merkitys on ’raskaasti; vaivalloisesti’ (SMJa 8: 419). Kumminkin sanat palautuvat säännöllisesti suomalais-ugrilaiseen asuun **čukka*, joka sopii myös itämerensuomen *tukka*-sanueen lähtömuodoksi.

Marin sanat muistuttavat myös merkitykseltään läheisesti itämerensuomen *tukka*-vartaloon pohjautuvia sanoja. Jälkimmäisten merkityskirjo auttaakin selittämään myös marin *čuka*-sanojen homonymiaa. Ilmeisesti molemmat sanat pohjautuvat vanhaan **čukka*-vartaloon, jolla on jo varhain ollut kahtalainen merkitys: toisaalta konkreettinen tukko, kimppu tai nippu, toisaalta tukkeutunut tai ummessa oleva asia.

Myös permiläiskielissä on sanoja, jotka näyttäisivät rinnastuvan itämerensuomen ja marin sanoihin. Komin *čikni* ja *čikeđni* merkitsevät ’pilata; pilaantua; ummehtua’ ja ’turmella’ ja näihin yhdistetty udmurtin *čik-mi-* (mm. johdoksessa *čikmiđini*) ’peittää roskilla t. lialla; roskata, liata’. Komin sana on edelleen lainattu hantiin (UEW 622). Permiläiskielten murteissa samasta *čik*-vartalosta on attestoitu enemmänkin johdostyyppejä. Komissa esiintyy myös nominaalinen johdos *čikeđčis* ’noita’ (esim. KESKJ 291; SSKZD 388), joka on siis kirjaimellisesti ’turmelija; pilaaja’.

Komin ja udmurtin verbit ovat yhdistettävissä itämerensuomen ja marin sanoihin, mikäli oletetaan, että niissä on säilynyt vanha ’tukkimisen’ merkitys. Erityisen selvästi tämä näyttäisi säilyneen udmurtissa, jossa *-m*-johdos *čikmiđini* merkitsee nimenomaan ’roskilla tai lialla peittämistä’. Tällaisesta merkityksestä on helppo ymmärtää semanttinen siirtymä ’pilaamiseen’ ja ’turmelemiseen’.

UEW:ssa ja KESKJ:ssa (ibid.) edellä mainittuja permiläiskielten sanoja on verrattu ims. *hukka*-sanueeseen, joka kuitenkin on germaanista alkuperää (LÄGLOS 116–117). Mahdolliselta vaikuttaa, että yllä lueteltujen sanojen yhteyteen kuuluu tavalla tai toisella myös unkarin *csuk* ’sulkea, tukkia’, jota on pidetty alkuperältään tuntemattomana sanana (näin mm. MSZTESZ 570, UEW 62, joissa lisäksi viitataan eräisiin äänteellisesti tähän yhteyteen sopimattomiin samojedikielten sanoihin). Unkarin *cs* palautuu äännelaillisesti *š*-äänteeseen, mutta unkarin sana saattaisi olla mahdollista selittää kielikunnan sisäisenä lainana permiläistyypisistä kielimuodosta. Selitys on tällaisenaan luonnollisesti yksinäinen, vaikka vaikuttaakin ilmeiseltä, että unkarissa(kin) on melko paljon uralilaista sanastoa, joka ei palaudu suoraan varhaisimpiin kantakieliin vaan on omaksuttu äänteellisesti muinaisunkarista eronneista kielimuodoista.

Yhteenvedona edellä mainitusta voidaan todeta, että itämerensuomen, marin, permiläisten kielten ja unkarin sanojen yhdistäminen antaa aiheen rekonstruoida suomalais-ugrilaiseen kantakieleen sanavartalon **čukka* '(konkreettinen) tukko; suljettu t. ummistettu asia; tukkia, sulkea'.

3. Lopuksi

Edellä on esitetty yhdeksän sanarinnastusta, jotka ovat tyypiltään erilaisia ja hie-man sattumanvaraisiakin. Yhteistä niille on, että jokin jo vanhastaan tunnettu sana osoittautuu suomalais-ugrilaiselta levikiltään aikaisemmin arveltua laajemmaksi, lähinnä siten, että sille löytyy vastineita permiläiskielistä ja marista.

Rinnastukset 1 ja 2 koskevat mahdollisesti germaanista alkuperää olevia sanoja, joilla on aikaisemmin arveltua laajempi levikki suomalais-ugrilaisissa kielissä. Rinnastus 4 perustuu ajatukseen, että itämerensuomessa ja saamessa esiintyisi vanha johdos aikaisemmin tunnetusta uralilaisesta sanasta. Rinnastus 7 pyrkii yhdistämään kaksi jo aiemmin tunnettua sanaryvästä. Rinnastukset 8 ja 9 tukevat Pekka Sammallahten melko hiljattain esittämää uutta äännevastaavuutta. Loput rinnastuksista ovat yksinkertaisesti äänteellisesti toisiaan vastaavien ja merkitykseltään läheisten sanojen yhdistelmiä.

Tässä esitetyt rinnastukset osoittavat, että uralilaisten kielten sanaston etymologisessa tutkimuksessa on paljon tehtävää vielä kielikunnan sisäisten sanarinnastustenkin etsimisessä. Sanastokorpuksia, joita Pekka Sammallahti ja muut luovat tutkijat ovat *äännehistoriallisten* tutkimustensa aineistoiksi luoneet, ei tulisi ymmärtää viimeiseksi sanaksi uralilaisen *sanastontutkimuksen* alalla, kuten joskus näkee tehtävän. Pikemminkin niitä tulisi käyttää luovan sanarinnastusten etsimisen virikkeenä.

Sanarinnastusten etsimisen alalla on syytä olla positivistinä. Periaatteessa on mahdollista esittää uralilaisten sanarinnastusten korpus, jossa esiintyvät kaikki oikeat eikä yhtään väärää tapausta. Uusia oikeaan osuvia rinnastuksia esittäessä lähestytään koko ajan tällaista ideaalitulannetta. Samalla vielä löydettävissä olevien sanastorinnastusten määrä vähenee. Uralilaisen kielikunnan sanaston tutkimuksessa kestänee kuitenkin onneksi vielä joitakin aikoja ennen kuin tällaisen löytämisen ilon mahdollisuus on kokonaan menetetty.

Lähteet

- Aikio, Ante 2002: New and old Samoyed etymologies. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57: 9–57.
- 2006: New and old Samoyed etymologies. (Part 2). – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 59: 9–34.
- (tulossa): Etymological nativization of loanwords: a case study of Saami and Finnish. – Diane Nelson, Ida Toivonen & Mikael Vinka (eds.), *Saami Linguistics*. John Benjamins.
- Aikio, Ante & Kallio, Petri 2005: Rezensionaufsatz (Katz 2003). – *Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 45: 212–222.
- Anttonen, Veikko 1996: *Ihmisen ja maan rajat. Pyhä kulttuurisena kategoriana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 646. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bartens, Raija 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 232. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2000: *Permiläiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 238. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- EEW = Mägiste, Julius 2000: *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. 2. painos. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Hakulinen, Lauri 1946: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 2. osa. *Sanasto- ja lauseoppia*. Helsinki: Otava.
- Hofstra, Tette 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch: frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen.
- Holst, Jan Henrik 2001: Die Herkunft des Estnischen Vokals *õ*. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 89: 57–98.
- Itkonen, Terho 1998: Reflections on Pre-Uralic and the “Saami-Finnic protolanguage”. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54: 229–266.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 77: 219–274.
- Jarva, Vesa 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä studies in humanities 5. Jyväskylä.
- Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (doaimm.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 229–249.
- Karsten, T. E. 1915: *Germanisch-Finnische Lehnwortstudien. Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen*. Helsingfors.
- Katz, Hartmut 2003: *Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörter in den uralischen Sprachen. Aus dem Nachlass herausgegeben von Paul Widmer, Anna Widmer und Gerson Klumpp*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- KESKJ = Лыткин, В. И. & Гуляев, Е. С. 1999: *Краткий этимологический словарь коми языка*. Переиздание с дополнением. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

- Kluge, Friedrich 1989: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*. 22. Auflage, völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Koivulehto, Jorma 1973: *Kenno, kotti ja kalvo*. Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. – *Virittäjä* 77: 1–16.
- 1981: *Paikan ja joukon tulo kieleen*. – *Virittäjä* 85: 195–213.
- 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 78: 107–132.
- 1989: *Ehkä ja ehto, yskä ja ystävä*. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 82: 171–192.
- 1999: Das Verhältnis des Ostseefinnischen und Lappischen im Lichte der älteren Lehnwörter: die Substitution des fremden Wortausgangs *-CVz im Lappischen. – Pekka Lehtimäki (hrsg.), *Sprachen in Finnland und Estland*. Wiesbaden. 7–22.
- Koponen, Eino 2002: *Sápmelaš ja muita omaperäisiä sanaselityksiä*. Esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 15.2.2002. Ojenne.
- Koski, Mauno 1967: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue: semanttinen tutkimus*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua fennica edita. 5. Turku.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Luutonen et al. 2002 = Luutonen, Jorma & Saarinen, Sirkka & Moisio, Arto & Sergejev, Oleg & Matrosova, Lidija: *Reverse dictionary of Mari (Cheremis)*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 28. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LÄGLOS = Kylstra, A. D. & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo 1991: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter der ostseefinnischen Sprachen*. Bd. 1. A–J. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Moisio, Arto 1992: *Marilais-suomalainen sanakirja*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 41. Turku.
- MRV = Серебrenников, Б. А. & А. П. Феокистов & О. Е. Поляков (ред.) 1998: *Мокшань-рузонь валкс / Мокшанско-русский словарь*. Москва: Русский Язык.
- MSZTESZ = Benkő, Loránd (főszerkesztő) 1967–1984: *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótara*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mullonen, Irma 1994: Paikannimistö vepsäläisten henkisen perinteen valottajana. – Kaija Heikkinen & Irma Mullonen (toim.), *Vepsäläiset tutuiksi. Kirjoituksia vepsäläisten kulttuurista*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 108. Joensuu: Joensuun yliopisto. 63–72.
- (tulossa): Toponym contacts along the River Svir'. – Janne Saarikivi & Ritva Liisa Pitkänen (eds.), *Onomastica Uralica 4. Borrowing of place-names in the Uralic languages*. Debrecen.
- MWB = Heikkilä, Kaino (red.) 1994: *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band III*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII, 3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Nielsen, Konrad 1979: *Lappisk (samisk) ordbok / Lapp Dictionary. Grunnet på dialekterne i Polmak, Karasjog og Kautokeino. Bind II. G–M*. 2. opplag. Oslo: Universitetsforlaget (Instituttet for sammenlignende kulturforskning).
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- REW = Vasmer, Max 1953–1958: *Russisches etymologisches Wörterbuch. Band 1*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

- Räsänen, Martti 1923: *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 50. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saarikivi, Janne 2004: Is there Palaeo-European substratum interference in the western branches of Uralic? – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 90: 187–214.
- 2006: *Substrata uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in northern Russian dialects*. (Introduction.) Tartu.
- Saarikivi, Janne & Grünthal, Riho 2005: Itämerensuomen uralilainen tausta. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen & Riho Grünthal (toim.), *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi*. Kieli 16. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 111–146.
- Salminen, Tapani 2002: Problems in the taxonomy of the Uralic languages in light of the modern comparative studies. – Т. Б. Агранат & О. А. Казакевич (сост.), *Лингвистический беспредел. Сборник статей к 70-летию А. И. Кузнецовой*. Москва: Издательство Московского университета. 44–55.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic languages. With special reference to Samoyed, Ugric and Permic. – Denis Sinor (ed.), *Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Leiden – New York – København – Köln.: E. J. Brill. 478–554.
- 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Societas Scientiarum Fennicae. 70–90.
- Saxén, Ralf 1905: *Språkliga bidrag till den svenska bosättningsens historia i Finland. 1. Egentliga Finland, Satakunda och södra Österbotten*. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet.
- SKES = Toivonen Y. H. & Erkki Itkonen (toim.) 1955–1981: *Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VII*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMJa = Ефремов, А. С. & Г. С. Патрушев и др. (ред.) 1990–2005, *Словарь марийского языка*. Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт.
- SSA = Itkonen, Erkki & Ulla-Maija Kulonen (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSKZD = Жилина, Т. И. & М. А. Сахарова & В. А. Сорвачева (сост.) 1961: *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- UEW = Rédei, Károly (unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes) 1988–1991: *Uralisches etymologisches Wörterbuch. 1–3*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Walde, A. 1954: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 2. Band (M–Z)*. 3. neubearbeitete Auflage von J. B. Hoffmann. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- VES = Iva, Sulev (kokko pandnuq) 2002: *Võro-eesti synaraamat / Võru-eesti sõnaraamat*. Võro instituudi toimõndusõq 12. Tartu – Võro: Võro Instituut.
- ÅDB = Bergsland, Knut & Magga, Lajla Mattsson 1993: *Åarjelsaemien-daa-roen baa-koegærja / Sydsamisk-norsk ordbok*. Alta: Idut.